

RECENZII

Daniel J. Sahas, *Sfântul Ioan Damaschinul despre islam – erezia ismaeliților*, colecția „Patristica”, seria „Studii”, nr. 18, traducere din limba engleză și greacă veche de Dragoș Dâscă, Editura Doxologia, Iași, 2015, 242 p.

Daniel J. Sahas este unul dintre cei mai prominenți specialiști în domeniul relațiilor timpurii dintre civilizația creștină și islam, patrolog ortodox de origine greacă, Profesor Emeritus la Universitatea Waterloo, Ontario, Canada. A scris cinci cărți și peste patruzeci de studii despre Părinții Bisericii, Islam, iconoclastism. Una dintre cărțile Profesorului Sahas, *Saint John of Damascus on Islam – The Heresy of Ishmaelites*, tipărită la prestigioasa editură Brill, în 1972, a fost recent tradusă la Editura Doxologia de Dragoș Dâscă cu titlul *Sfântul Ioan Damaschinul despre islam – erezia ismaeliților* (242 p., colecția „Patristica”, seria „Studii”, nr. 18). Lucrarea este concretizarea, în 1970, a unui proiect de cercetare doctorală. Deosebit de importantă este prezența în acest volum a scrierilor Sfântului Ioan Damaschinul despre musulmani și religia islamului: Capitolul 100/101 din *De Haeresibus, Disputatio Saraceni et Christiani* și *Opusculum XVIII*, traduse pentru prima dată în limba română din greaca veche.

Sfântul Ioan Damaschinul (cca 655-750) nu are nevoie de o prezentare detaliată. Iscusit inmograf, înverșunat apărător al cultului închinat icoanelor (a scris în acest scop lucrarea polemică *Trei tratate contra celor care atacă sfintele icoane*), autor al renumitei trilogii *Izvorul cunoștinței* (*Capitole filosofice* sau *Logica, Despre erezii și Expunerea exactă a credinței ortodoxe* – mai bine cunoscută cu titlul „*Dogmatica*”), Ioan Damaschinul a lăsat în urmă o impresionantă

moștenire teologică, fiind considerat de Etienne Gilson drept „ultimul mare nume al patristicii grecești”¹.

Însă un aspect mai puțin abordat în studiile de specialitate și în Patrologii, deși este foarte important pentru a înțelege viața Sfântului și istoria ulterioară a Bisericii Siriene, îl constituie concepția lui Ioan Damaschinul despre islam. În cele din urmă, este vorba despre unul dintre primii Părinți ai Bisericii care a cunoscut „pe viu” cultura islamică și impactul invaziei arabilor musulmani în Siria. Cartea în discuție repară tocmai această „ignoranță” a mediului științific și ne aduce în prim plan atât contextul istoric, familia Sfântului Ioan și relațiile cu califatul musulman, cât și concepția Sfântului Ioan Damaschinul despre islam, așa cum este ea prezentată în principalele trei scrieri damaschiniene care expun religia lui Mahomed: Capitolul 100/101 din *De Haeresibus, Disputatio Saraceni et Christiani* și *Opusculum XVIII*.

Lucrarea *Sfântul Ioan Damaschinul despre islam – erezia ismaeliților* este structurată pe opt capitole grupate în patru mari teme sau părți: I. Observații introductive; II. Considerații istorice; III. Scrieri: *Despre erezia ismaeliților*; IV. Scrieri: *Disputatio Saraceni et Christiani* și trei anexe, conținând lucrările despre islam ale Sfântului Ioan, mai sus amintite.

Partea întâi ne introduce în atmosfera politico-religioasă din Imperiul bizantin în secolul al VII-lea: iconoclasmul face ravagii, iar Sinodul din 754 este convocat pentru a-i condamna pe principalii întâistătători ai facțiunii iconodule, printre aceștia și Sfântul Ioan Damaschinul, a cărui prezență în actele sinodului reprezintă prima menționare a numelui său într-un document istoric. Sfântul Ioan este considerat eretic și este anatemitizat de trei ori, deși era un simplu monah – dovadă a importanței sale în rândul rezistenței iconodule. Faptul că este numit „Mansur cel cu nume rău”, „cel cu cuget sarazin”, îl determină pe Daniel Sahas să ne ofere un excurs filologic despre termenul „Mansur”, cuvânt de origine arabă. Actele sinodului sunt redată în originalul grecesc, însoțit de traducerea aferentă. Această acribie filologică reprezintă o constanță a întregului volum, regăsind în paginile sale

¹ Etienne Gilson, *Filozofia în Evul Mediu. De la începuturile patristice până la sfârșitul secolului al XIV-lea*, traducere de Ileana Stănescu, Editura Humanitas, București, 1995, p. 83.

numeroase documente redată în originalul arab sau grec. Foarte interesantă ni s-a părut prezentarea opiniilor vremii, dar și a unor cercetători moderni, privind influența pe care mozaismul și islamismul au exercitat-o asupra gândirii iconoclaste, în special asupra împăratului Leon al III-lea (685-741).

A doua parte, *Considerații istorice*, ne prezintă familia Sfântului Ioan și evoluțiile politice în Siria în timpul expansiunii musulmane: fricțiunile dintre Constantinopolul arogant și sirieni, capitularea Damascului, atitudinea binevoitoare față de creștini a primilor califi.

Capitolul *Viața lui Ioan Damaschinul într-un mediu musulman* ne prezintă exhaustiv *Viețile*, după versiunile arabe și grecești, Sfântului Ioan, punând accent pe relația sa cu administrația musulmană (tatăl Sfântului Ioan, Ibn Mansur, a fost „conducător al Damascului” [p. 55], iar fiul a jucat un rol important în aparatul administrativ al califatului, fiind secretar al „prințului aceluia oraș” [p. 73], beneficiind de un respect deosebit din partea întâistătătorilor musulmani – principala *Vita* greacă spune că era „cel de lângă Calif”, un împreună-conducător [p. 74]).

Ultimele două secțiuni ale cărții reprezintă, împreună cu anexe, cea mai importantă și actuală parte a cărții: Daniel Sahas ne oferă o pertinentă analiză istorico-filologică și pe alocuri teologică atât a principalelor scrieri ale Sfântului Ioan Damaschinul despre islam, cât și a versetelor din Coran care se regăsesc în acele pagini. Cititorul este familiarizat cu concepția Coranului despre Hristos și creștini, atitudinea islamului față de principalele dogme ale creștinismului: dogma Treimii și cea a Întrupării și Învierii lui Hristos. Paginile abundă de citate în limbile arabă și greacă, oferind credibilitate și o plus-valoare argumentației autorului. Nu am putut să trecem cu vederea referirile la jihad („creștinii îi învinuiesc pe musulmani că socotesc războiul sfânt drept misiunea divină a islamului” [p. 101]). Remarcăm atitudinea care răzbate din textele Sfântului Ioan Damaschinul referitoare la Mohamed și islam: Mohamed este „înaintemergător al Antihristului”, „fals profet”, „fiu al Satanei” [„*De Haeresibus*, Capitolul 101”, pp. 108-109]. Chiar și așa, nu se poate afirma că Sfântul Ioan Damaschin a fost un promotor al urii față de Islam, ci doar primul care și-a asumat un dialog cu această parte a lumii necreștine, discursul său fiind

unul evident irenic. Ba, mai mult chiar, el a păstrat deschis dialogul cu Islamul, în cadrul teologic autentic, atitudine afirmată și întărită, mai târziu, și de Sfântul Grigorie Palama. Este demn de rememorat aici, ca exemplu, episodul întâlnirii Sfântului Grigorie Palama cu arabii, în timpul captivității sale otomane, eveniment ce poate constitui un argument solid pentru respectarea întotdeauna a valorilor creștine, exprimate, în primul rând, prin respectarea demnității umane sub chipul fiecărui om creat de Dumnezeu: „«Dacă ne-am pune de acord în cuvintele noastre, zicea Sfântul Grigorie, atunci am avea și o singură învățătură». Iar unul dintre aceia (turci) a zis: «Va veni o vreme când ne vom pune de acord unii cu alții». Lucru la care am consimțit și eu și am urat ca vremea aceea să vină mai repede. Dar de ce am spus aceasta celor care trăiesc acum după o altă credință decât o vor face atunci? Am consimțit fiindcă mi-am adus aminte de cuvântul Apostolului că în numele lui Iisus Hristos se va pleca tot genunchiul și toată limba va mărturisi că Domn este Iisus Hristos întru slava lui Dumnezeu Tatăl [Filipeni 2, 10-11]; iar acest lucru va fi negreșit la a Doua Venire a Domnului nostru Iisus Hristos”².

Într-o mărturisire autentic ortodoxă, Daniel J. Sahas ne prezintă constant atitudinea Sfântului Ioan față de principalele învățături de credință ale islamului. În plus, toate textele damaschiene despre islam se regăsesc în „Anexe”, pe care această ediție a lucrării apărute la Editura Doxologia ni le oferă în limba greacă veche și română, ca texte resursă pentru cei care vor să cerceteze mai în amănunt izvoarele patristice ale mărturisirii Bisericii.

Dincolo de calitatea de necontestat a cercetării patrologului și istoricului grec, dorim să apreciem calitatea și rigoarea traducerii acestei cărți. Dragoș Dâscă a tradus studiul din limba engleză și Anexele din limba greacă, folosind, la sugestia autorului și ediția Bonifatius Kotter, *Liber de Haeresibus*, De Gruyter, 1981. Traducătorul a ales cele mai potrivite cuvinte pentru corespondentele lor englezești sau grecești, dovadă a experienței sale de lucru cu textul patristic și de traducere.

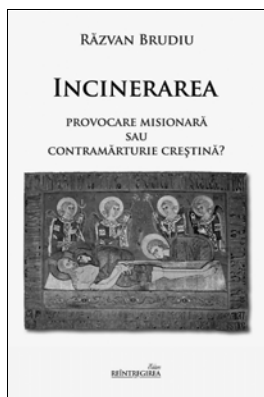
² Sfântul Grigorie Palama, *Tomosuri dogmatice. Viața. Slujba*, studiu introductiv și traducere de Diac. Ioan I. Ică jr., Editura Deisis, Sibiu, 2009, pp. 588-589.

Ținând cont nu doar de contextul istoric-cultural actual, dar și de faptul că relația Sfântului Ioan Damaschinul cu califatul musulman și concepția sa despre religia musulmanilor au constituit dimensiuni firav abordate în studiile de specialitate, suntem de părere că lucrarea lui Daniel J. Sahas, *Sfântul Ioan Damaschinul despre islam – erezia ismaeliților* este de o mare importanță și actualitate pentru cei ce doresc să înțeleagă evoluția culturală a Orientului Mijlociu, pentru cei interesați de istoria relațiilor creștinism-islam, apologetică și patristică.

Lect. dr. diac. Cătălin VATAMANU

Facultatea de Teologie „Dumitru Stăniloae” din Iași

Răzvan Brudiu, *Incinerarea. Provocare misionară sau contramărturie creștină?*, Editura Reîntregirea, Alba Iulia, 2017, 422 p.

Ineditul, și surprinzător, curajul și maturitatea auctoriale, devenirea intelectuală/profesională a tânărului teolog (de curând titularizat asistent la Facultatea de Teologie din Alba Iulia), *conflictul* disimulat dintre explicația așa-zis obiectivă a lumii (care cere stăruitor și tot mai vocal slobozirea/exonerarea de rânduială și canoane, din pricini socio-antropologice moderne, dacă nu sociopate) și *argumentația* elevată, apologetic-dogmatică, mâna livrescă, fermă, a „ucenicului misionar”, caracterul de noutate absolută a excursului,

îndeamnă la prudență și abordare semiotică, evident temeinice pandant cu „pasiunea pentru provocare, cercetare, cunoaștere, înțelegere și interpretare”, în cheia unei persuasiunii antamate și deciptate prin „studiul simbolurilor și adevărurilor consacrate, confirmate și acceptate de însuși necuprinsul și labirintul hermeneutic”.

Așadar, cartea profesorului Răzvan Brudiu poate fi desemnată, fără tăgadă sau exagerare, între *lucrările anului*, dacă plecăm de

la premisa și ideea, prin nimic exagerate ele însele, de a ignora și excede pretinsa rectilinie a unei teologii ușor comode, inertiiale (deloc anacronice în sublimul învățaturii/tradiției, dar poate prea stângace și prea reținute, în exercițiul expunerii); în care ni se propune suspendarea *de facto* a opțiunii comparatiste și tendinței de a înțelege *sui generis* ofensiva, abilitatea și susținerea duhului secular, și a refuzului de a accepta totul *a priori*. Cu sublinierea apăsată asupra faptului că, în cauză, nu se dezbate credința așezată, asumată numai-decât *in integrum*, nici se face ingerință în „filonul, discreția și inefabilul, fecunde ale tainei”; ci trimiterea este subliminală la imperativele, realitățile, evidențele, imposibil de eludat, *avatarurile* veacului, adică. Totul, cu înțelepciunea preeminentă oricărui reflex opac și unei intransigențe, chipurile doctrinare, revelând un caracter mai mult personal și speculativ, fără nici o legătură responsabilă cu fidelitatea și acuratețea și grija pentru destinul istoric al Bisericii. Altcum, este superfluu și profund anacronic, ba chiar subversiv, a emite pretenții de stopare a dinamicii și firescului vieții și, implicit, a înțelegerii unui fenomen sau altul, câtă vreme, paradigmatic, sunt ablative *efervescenței* și perspectivei analitice (chiar dacă ușor spectaculoase, uneori).

De altfel, în studiul introductiv (intitulat „Fiul lui Dumnezeu Întrupat, îndumnezeitorul omului”) și, respectiv, în „Introducere”, părintele profesor Mihai Himcinschi și autorul însuși fac, cu autoritate, competență și elocvență distincte, dar convergente, o atât de necesară pregătire aperceptivă a lectorului, mai ales azi, când, iată, „suveranitatea zeului morții” se extinde și cuprinde, în măsură greu de cuantificat din punct de vedere al incidenței, sufletul sau/și trupul; moartea, dar, devine tot mai perfidă și mai greu de circumscris. Ea copleșește și surprinde prin frecvență, prin năpraznicul survenirii, prin înmulțirea, dacă vreți, din rațiuni perverse, generate de om, a varietății sfârșitului, nu doar legile firii, nu doar tușa imprevizibilului, nu doar ternul „subsolului condiției umane”, ci, „ca-n îndepărtatele închipuiri”, atacă și stirpea „purtătorilor de hlamide”, copiind și provocând tragedii cu accente măcar bizare. Câtă vreme Creatorului vieții și Biruitorului morții, doar Lui I se cuvine, fie și parafrazat, unele ca acestea: mai mult decât veacul este viața Ta/mai scurtă ca o clipă viața mea/iar viața mea intră de mii de ori într-o clipă în viața Ta/Tu acestor muritori/nemuritori le dai „pedeapsă”/întorcându-i la Tine/înveșnicindu-i în Tine.

Așadar, pregătirea noastră pentru „marea trecere”, pentru „întoarcere”, pentru „înveșnicire”, felul în care alegem/ni se alege să „trecem”, prin „*casa de întuneric*”, de la moarte la viață, ne poate personaliza, salva și ferici și duce, „survolând ocnițele, dar nu evitând vămile toate”, sus în cer, la nemurire. Tocmai, pentru că moartea poate fi/este viață, doar dacă, pe pământ, am știut să iubim *răsăritul* și numai pentru soare și rouă (pentru lumina și lacrima frumosului și dorului de cer) și faptul zilei și misterul nopții numai pentru *uimire* și *rostire* (care, și sărace fiind, de Dumnezeu, de casa părintească, de-un rai și un județ de obște, mereu să ne amintească). Nu-i vorba că, pentru a intra în ne-orânduială, pentru a contesta și dezbate totul, pentru a relativiza tot ceea ce avântata, împăunata, moderna, pragmatica, eșapata din orice orizont și destin metafizic, minte/judecată, aflată în fapt în *post-judecată*, nu mai îngăduie a-i sta în cale nimic, chipurile, preconceput, vetust, desuet, coercitiv din perspectiva voinței fără frontiere; argumentele, dar, perorația – logistica semantic-semiotică – abundă de producții mentale/raționamente dintre cele mai negândibile, frizând, nu o dată, *horror-ul*. De aceea, dar, de la o margine la alta, cartea este o chemare lucidă, doctă, militantă, minuțios elaborată, structurată și împlinită, lăsând zării și indolenței „pulberea și frânturile de propoziții (și supoziții, *n.n.*) și praful de cuvinte” și mărturisind și „strigând adevărul”, pe deasupra oricărei superbii și erori ale credinței; și rațiunii și anomiei și anomaliei morale recurente, cinice și violente; asta, în ideea că omul, ca purtător de *pașaport creștin*, ca entitate „încoronată și înzestrată”, mai are conștiință (conștiința filiațiunii și ascultării celor mai firești).

Este și o carte a tezelor și antitezelor, prin ofertă, varietate, prin „straiul de știință” și subtila elocință. Disputa frontală cu ideea, adevărul, cauza, implacabilul, consecințele și străpungerea, biruința, supunerea și dispunerea morții, în paradigmă filozofică, sociologică, religioasă, creștină, este în sine un act misionar, o mărturisire; totul fiind menit să facă lumină – dacă putem spune așa – acolo unde spectrul morții este prezentat ca fiind „un abis plutonic, infernal, în care bântuie lucruri și arătări stranii și unde neliniștea se înspăimântă într-atât înaintea tenebrelor alcătuirii pământești și meta-cosmice, mai ales”; *lumina* însemnând, în cauză, argumentele științei, conștiinței și credinței, foarte exact pliate și

insinuate desfășurării capitologice. Trebuie, totuși, să catalogăm ținta cărții, una de expresie teologal-academică, de circuit exclusivist; din care, bineînțeles, se poate disjunge o lucrare cu un grad de accesibilitate și înțelegere mai permissive, să zicem, *publicului larg credincios*.

Reiterăm faptul că, pentru a lăsa autorului exclusivitatea și cititorului (nu doar celui avizat) curiozitatea, nu vom face numai-decât aprecieri pe text; intervenția/abordarea/angajarea noastră nu își propune să „scaneze” teologia lucrării din punct de vedere al pertinentei, competenței și decidenței auctoriale (unde totul este deplin, limpede, confesionalizat atât cât trebuie canonului științific, punând în defensivă și relativizând „incertitudinea și vanitatea” abordărilor conexe), ci să facă cunoscut, să sesizeze, să antameze un *incurs* teologic, menit să dinamizeze și să lărgească ierarhia subiectivă și ușor „discriminatorie” a științelor teologice și să propună propovăduirea de tip *challenge* a adevărului învățaturii noastre de credință, fără teama (specifică doar culturii și credinței relative, precare, mici) avântului în arealul simbolisticii; chiar dacă scepticii de vocație (în speță stirpea celor specializați în „teoria tuturor relativităților”, în lamentare și deturnări ofensive, profund fariseice, „îndelung nutrite și răbdător studiate”) vor avea grijă – de timp nu mai vorbim – să-și enunțe ritos variantele „științifice”, argumentate, chipurile, de adevărurile așezate, evocatoare, liniștitoare – ei fiind, altcum, total inapți și indiferenți legilor Tradiției însăși, în dinamica ei.

Interdisciplinaritatea în susținerea excursului, apelul la tezaurul teologic-apologetic-ortodox *in extenso*, decriptarea învățaturii și practicilor interreligioase și interconfesionale, totul interferat (unde este cazul) și coroborat cu varianta sociologică (ea însăși invocând, consultând ori ignorând teza Bisericii), conferă lucrării tușa enciclopedică și cvasi-exhaustivă. Cartea/lucrarea exprimă convingerea științifică și este consecința unei cercetări de durată a autorului; convingere și conștiință care pleacă de la, se întoarce la, și se supune voii și judecății lui Dumnezeu, învățaturii de credință christice și sinodal-ecumenice; convingere și conștiință care postulează, explicit și subliminal, că în moarte, ca plată pentru păcat, răul se va întoarce *invins* în lumea întunecată unde ar fi vrut să târască totul, iar binele (binecredincioșii creștini mântuiți, adică) plinind legea, prin moarte va/vor să se bucure și ferească de

slava și iubirea lui Dumnezeu. Fiind, dar, asigurați că vom *învia cu trupul* (transfigurat) împreună cu Hristos, bine este să lăsăm *rânduiei* (legii), care emană din învățătura de credință și tradiția Bisericii, lucrarea prin care suntem scoși din „*casa de întuneric*” și trecuți din moarte la viață.

Totuși, într-un exercițiu al condescendenței, nu vom dezavua abrupt „ritualul incinerării”, ci ne întrebăm nu doar retoric, pentru ce trebuie agresat, maltrat, violentat și șters până și de pe fața *iconică* a lumii postume într-atât trupul omenesc, de vreme ce, în paradigma divină și, în ce ne privește, implicit creștină, moartea nu înseamnă disoluția, neantizarea și „inutilitatea trupului”, fie el și neînsuflețit (*in rigor mortis*). Cu atât mai mult, cu cât, plecând de la enunțul evanghelic, într-o aserțiune doar paralelă, să zicem, tezei noastre, Petre Guran susține că „atunci când Marta, sora lui Lazăr, acceptă ideea învierii ca un cadru mitologic general, în care învierea nu privește chiar viața aceasta, ea se înscrie într-o perspectivă religioasă propriu-zisă; universul spiritual (lucrarea lui Dumnezeu, *n.n.*) acompaniază, dar, de la distanță (dacă nu, nevăzut, din cea mai intimă proximitate, *n.n.*), universul social (lucrarea omenească, *n.n.*) și îi reglează funcționarea; în învierea lui Lazăr, iată, miza subliniată prin amânarea cu două zile a deplasării în Betania este tocmai arătarea reversibilității proceselor materiale determinate de timp, fie că ne închipuim o reconstituire a materiei, fie că admitem o întoarcere în timp; moartea este doar o ieșire din scenă, iar intrarea în culise (culisele *Tainei*, *n.n.*) nu anulează scena „Eu sunt ușa, zice Iisus –, doar, *n.n.* – de va intra cineva prin Mine se va mântui”.

Altcum, moartea (misterul, avatarurile, cauzele, consecințele, ce se întâmplă potrivit învățăturii Bisericii *a posteriori*, punctele de vedere, perspectivele, altele decât cele eminentamente teologice) încheie, individual și global, o parte a istoriei omului însăși, „trecutul amestecat cu prezentul și viitorul, din perspectiva ordinii subtile a existenței”. Omul, dar, omenirea „fără încetare de atâtea ori umilit(ă), apoi eliberat(ă) tot de atâtea ori, își descoperă, în chiar valea, casa și realitatea implacabilă a morții, însăși condiția, stigmatul genetic de *căutător(toare)* și *viețuitor(toare)* de/cu Dumnezeu; și, ca și pe Hristos odinioară, moartea îl și suprimă tainic pe om, pentru a-l înălța, apoi, și a-l aureola, nu cu „orizontul contingent, limitat, oricât de fascinant ar fi, la lumea aceasta”, ci cu știința și conștiința „presimțirii că, tocmai, pentru că moartea

depășește limitele condiției pământești, el, omul credincios, nu poate dispărea la porțile Șeolului, mohorâtul locaș subteran al morții”, ci pe deasupra, Dumnezeu îi descoperă, asemenea pelerinilor înaintea „liturghiei intrării în sanctuar”, nu doar închipuit, chipul lui Hristos prezent în Biserica triumfătoare; acolo unde, în mijlocul mântuiților/înviaților, și vultureicul vizionar din Patmos celebrează *victoria vieții* și unitatea Dumnezeu-om, definitiv relegată, ca-n minunata descriere a Ierusalimului ceresc.

Asta, profund contrar, repetăm obsesiv și asumată, tendinței mundane a „dezvrăjirii de *Tradiție*, care este una dintre cele mai subtile și mai halucinogene (din punct de vedere mintal, *n.n.*) vrăji”. Stare în care, asemenea lui Tantal, să-l parafrazăm pe Petru Creția, moartea, flămândă, hâdă, născută / antamată de / din răul și întu-necimea rațiunii asta dorește: să rupă din pomul cunoașterii deplinătății adevărului mântuitor și să livreze lumii varii eresuri și amăgiri, să *juiseze* (termenul ușor frivol a fost anume ales, spre a rușina ignoranța și impardonabila capitulare morală în cauză) pe seama prea versatilității naturii umane; chiar dacă, obiectiv, prin moartea pe cruce a lui Iisus Hristos, ea este salvată.

Pr. Iosif ZOICA

Arhiepiscopia Alba Iuliei

Lect. dr. Georgică Grigoriță (coord.), *Bunurile Bisericii – ieri și astăzi*, Editura Basilica, București, 2016, 567 p.

Patrimoniul bisericesc este necesar Bisericii în desfășurarea slujirii sale și a scopului ultim pe care-l urmărește, și anume, mântuirea credincioșilor, motiv pentru care se folosește și de partea materială. În acest sens, după cum afirma și canonistul Iorgu D. Ivan, „alături de mijloacele supranaturale în ele în-

sele – rugăciunea și Sfintele Taine – Biserica folosește pentru ajungerea scopului său și mijloace materiale, care dobândesc însă un

caracter supranatural prin aplicarea, prin întrebuințarea ce li se dă” (Iorgu D. Ivan, *Bunurile bisericesti în primele șase secole. Situația lor juridică și canonică*, în col. „Studia Canonica”, 1, Editura Basilica, București, 2014, p. 33). De altfel, profesorul Ivan a fost preocupat de problematica bunurilor bisericesti, făcând o analiză detaliată a acestora în teza sa de doctorat cu titlul *Bunurile bisericesti în primele șase secole. Situația lor juridică și canonică*, susținută la Facultatea de Teologie Ortodoxă din București, în 1937, sub îndrumarea profesorului Dimitrie Boroianu.

Volumul recenzat cuprinde actele Simpozionului internațional de Drept bisericesc „Bunurile Bisericii: ieri și astăzi”, 16-17 noiembrie 2014, desfășurat la Centrul social-pastoral „Sfânta Cruce” de la Mănăstirea Caraiman (Bușteni), simpozion organizat cu binecuvântarea Preafericitului Părinte Daniel, Patriarhul Bisericii Ortodoxe Române, de Cancelaria Sfântului Sinod, împreună cu Facultatea de Teologie Ortodoxă „Justinian Patriarhul” a Universității din București și cu osteneala organizatorică a Lect. dr. Georgică Grigoriță. Acest eveniment a avut o dublă semnificație: pe de o parte, a marcat importanța cinstirii memoriei dascălilor de drept canonic, în general, și a canonistului și profesorului Iorgu D. Ivan, în special, prin înființarea colecției „Studia Canonica”, reeditarea tezei de doctorat în primul volum al acesteia și prezentarea volumului în cadrul simpozionului, iar pe de altă parte, a reprezentat o manifestare academică prin caracterul științific al lucrărilor prezentate și profesionalismul participanților.

În introducerea lucrării, lect. dr. Georgică Grigoriță, în calitate de coordonator al volumului, prezintă contextul apariției prezentului volum în colecția *Studia Canonica*, vol. II, accentuând atât necesitatea unei colecții dedicate studiilor canonice, cât și importanța cinstirii memoriei dascălilor de Drept canonic.

Volumul cuprinde două secțiuni, însumând 24 de studii. Prima secțiune este dedicată profesorului Iorgu D. Ivan (1899-2001), iar a doua, intitulată *Bunurile Bisericii: ieri și astăzi*, cuprinde o serie de studii în care participanții dezvoltă, fiecare în parte, câte un aspect privitor la regimul canonic și juridic al bunurilor Bisericii. În prima secțiune, nepoata profesorului universitar Iorgu D. Ivan, Codruța Cruceanu, a făcut o prezentare a bunicului său așa cum și-l amintea în timpul vacanțelor petrecute cu familia acestuia, după

care pr. drd. Marius Iovan a prezentat viața și activitatea profesorului Ivan, iar părinții profesori Nicolae Necula și Ștefan Buchiu au creionat portretul acestui „sacerdot fără hirotonie și odăjdii”, cum îl descrie pr. prof. dr. Constantin Rus.

Secțiunea a doua include o varietate de studii ce abordează diferite teme, dintre care vom menționa aici doar câteva. Astfel, pr. lect. dr. Nicolae-Coriolan Dura abordează bunurile bisericesti prin prisma tentației vremurilor moderne, în care societatea civilă solicită Bisericii un răspuns pertinent privind dreptul Bisericii de a avea și a administra bunuri materiale. Pr. conf. dr. Irimie Marga a dezvoltat problema subiectului dreptului de proprietate în Biserică, subliniind că „opiniile cu privire la subiectul dreptului de proprietate bisericească sunt relative, că nu există o teorie absolută unanim acceptată, ci o diversitate de concepții canonice concrete, care țin cont de contextul istoric, de principiile fundamentale canonice, de raportul titular-administrator, de regimul juridico-politic, de necesitățile credincioșilor” (p. 167). Lect. dr. Iulian Mihai L. Constantinescu evidențiază că „dreptul de proprietate și dreptul de posesie, parte a capacității civile a Bisericii, se fundamentează atât pe dreptul natural, cât și pe cel divin, acestea neputând fi puse la îndoială, câtă vreme Bisericii i se recunoaște existența legală (personalitatea juridică)” (p. 229), în timp ce Lect. dr. Georgică Grigoriță cercetează prevederile canonice privind dreptul de administrare a bunurilor Bisericii, în final enumerând principiile canonice fundamentale pentru administrarea acestora. Analizând regimul juridic al locașurilor de cult în România, pr. Ionuț-Gabriel Corduneanu consideră că acesta are numeroase particularități față de regimul juridic al bunurilor comune, concluzionând „că lipsa unui regim specific pentru locașurile de cult poate constitui, ea însăși, o încălcare a libertății de religie în componenta sa colectivă, întrucât anumite practici religioase sunt, astfel, împiedicate” (p. 333). În studiul dedicat relației dintre legea bisericească și legea civilă, în privința bunurilor de patrimoniu cultural național cu caracter ecleziastic, Pr. prof. dr. Cosmin Panțuru arată că prevederile speciale bisericesti trebuie să aibă întâietate celor generale, emenate de la puterea de stat. Discutând protecția acordată bunurilor mobile ale Bisericii la circulația juridică, Conf. dr. Adriana Almășan arată că „Legea nr. 182/2000 permite efectuarea doar a anumitor operațiuni

juridice în acest scop, limitările provenind din două coordonate: menținerea acestor bunuri pe teritoriul național și posibilitatea exportului doar pentru o anumită clasă, precum și încurajarea concentrării bunurilor cu valoarea culturală deosebită în cadrul Bisericii, prin măsuri de taxare care să ușureze decizia donației în favoarea acesteia” (p. 359). Nu în ultimul rând, în studiul intitulat *Dreptul de autor, ca bun al Bisericii*, Lect. dr. Doru Trăilă discută măsura în care subiect al dreptului de autor ar putea fi Biserica Ortodoxă Română pentru operele create de preoții, monahii sau de ierarhii Bisericii.

Salutăm apariția acestei lucrări remarcabile din domeniul Dreptului bisericesc, ce readuce la lumină una dintre personalitățile de seamă ale ortodoxiei românești, și felicităm coordonatorul pentru inițiativă și pentru efortul depus în vederea realizării acestei colecții „*Studia Canonica*”, ce pune în valoare latura practică a Teologiei.

Pr. lect. dr. Emilian-Justinian ROMAN
Facultatea de Teologie „Dumitru Stăniloae” din Iași

Ionuț-Constantin Petcu, *Istoria Bisericii Ortodoxe Române (1859-1914). Bibliografie generală*, Cuvânt înainte de Alin Ciupală, Editura Mega, Cluj-Napoca, 2015, 242 p.

„Disprețuite de un public neștiutor, apreciate de specialiști și ignorate de editori, bibliografiile reprezintă nu doar o provocare, ci și o absolută necesitate. Istoriografia românească simte lipsa unor astfel de instrumente pe care alte spații culturale, ceva mai așezate, le-au consacrat încă din secolul al XIX-lea. În afara importantelor lucrări ca *Bibliografia istorică a României* și *Bibliografia românească modernă*, la care se adaugă puține bibliografii tematice, nu avem posibilitatea consultării unor tomuri similare, care ar imprima, ne place să credem, mai multă organizare demersurilor noastre științifice”.

(Alin Ciupală)

Istoria Bisericii Ortodoxe Române de la Mica Unire a domnitorului Alexandru Ioan Cuza și până la începutul Primului Război Mondial ne este prezentată într-o formă sintetică de tânărul cercetător Ionuț-Constantin Petcu, în cadrul volumului *Istoria Bisericii Ortodoxe Române (1859-1914). Bibliografie generală*. Prin identificarea și centralizarea a peste 2300 de titluri de cărți, studii și articole publicate în România până în 2010, având drept subiect ortodoxia românească a epocii moderne, autorul oferă un instrument de lucru care să servească cercetătorilor interesați de acest palier istoric.

Volumul este împărțit în patru capitole: I. Izvoare edite; II. Legislație; III. Personalități; IV. Lucrări speciale și generale. De asemenea, primele trei capitole sunt divizate în patru subcapitole: 1. Principatele Unite/Regatul României; 2. Transilvania; 3. Basarabia și Bucovina; 4. Români la sud de Dunăre. Raționamentul acestei divizări în subcapitole a fost fundamentat, potrivit *Notei asupra ediției*, de „unicitatea organizării Bisericii Ortodoxe în fiecare provincie sau regiune, ce a avut un parcurs particular și o istorie aparte, fără a nega însă punctele de legătură înainte de unificarea bisericească în cadrul Bisericii Ortodoxe Române”.

Primul capitol include 730 de titluri, ce alcătuiesc o imagine istorică reprezentativă a Bisericii Ortodoxe Române, divizate pe provinciile deja amintite și ordonate alfabetic (autori și lucrări): 579 de titluri pentru *Principatele Unite/Regatul României*, 113 de titluri pentru *Transilvania*, 22 de titluri pentru *Basarabia și Bucovina* și 16 titluri pentru *Români la sud de Dunăre*. În capitolul următor, autorul indică 61 acte legislative (legi, regulamente etc.), ordonate cronologic în cadrul fiecărui subcapitol: 41 titluri pentru *Principatele Unite/Regatul României*, 18 titluri pentru *Transilvania*, 1 titlu pentru *Basarabia și Bucovina* și 1 titlu pentru *Români la sud de Dunăre*. Al treilea capitol prezintă, prin intermediul titlurilor, personalitățile bisericești care au activat într-o anumită provincie sau regiune. În cadrul subcapitolelor, personalitățile sunt ordonate alfabetic, menționându-se numele, prenumele, anul nașterii și anul morții acestora. Autorul a identificat 167 de personalități bisericești: 83 de personalități pentru *Principatele Unite/Regatul României*, 52 de personalități pentru *Transilvania*, 30 de personalități pentru *Basarabia și Bucovina* și 2 personalități pentru *Români la sud de Dunăre*. Al patrulea capitol cuprinde 518 titluri de volume, studii și articole, ordonate alfabetic, cu o vastă varietate de aspecte

cercetate atât de autori bisericești, cât și de autori laici, având ca borne temporale anii 1859-1914.

Lista publicațiilor consultate pe parcursul cercetării ne indică noutatea acestui volum de bibliografie. Foarte precis, bibliografiile privitoare la trecutul Bisericii Ortodoxe Române pun în evidență doar titluri de studii și articole publicate în revistele bisericești românești (ex. Alexandru Stănciulescu-Bârda, Cristian Stănciulescu-Bârda, *Bibliografia revistei „Biserica Ortodoxă Română” (1874-2004)*, vol. III, Editura Cuget Românesc, Bârda, 2008; Marcu Petcu, Nicolae Lihănceanu, Adrian Pintilie, Anca-Ramona Crețu, *Pașini din istoria monahismului ortodox în revistele de teologie din România*, vol. 1 (Personalități), Editura Bibliotecii Naționale a României/ Editura Mitropolit Iacov Putneanul, București/Putna, 2011). În schimb, volumul de față evidențiază titluri de studii și articole publicate în toate revistele de specialitate din România, laice sau bisericești. Mai mult decât atât, acesta include și titlurile cărților privitoare la subiectul cercetat, publicate în România de-a lungul timpului. Așa cum menționează autorul, „s-a avut în vedere principiul exhaustivității și nu a existat nici un criteriu de selecție a titlurilor. În felul acesta, putem oferi cercetătorilor o bibliografie istorică, un instrument de documentare și informare amplu”. Totuși, acest volum de bibliografie ar fi oferit un instrument complet cercetătorilor dacă autorul ar fi inclus în corpusul lucrării și titlurile publicate în afara României.

Într-o perioadă în care majoritatea cercetătorilor se focusează asupra epocii contemporane a Bisericii Ortodoxe Române, volumul de bibliografie semnat de Ionuț-Constantin Petcu ne prezintă măsura în care a fost cercetată ortodoxia românească modernă. Mai mult, un astfel de demers ne ajută să identificăm faliile neexploatate ale istoriei Bisericii Ortodoxe Române din epoca modernă.

Drd. Cristina-Elena BRĂGEA
Facultatea de Istorie, Universitatea din București